

Rozwijanie myślenia krytycznego w edukacji

Julia Magdalena Karapuda

Nauczycielka konsultantka ds. diagnozy pedagogicznej i ewaluacji

ZCDN w Szczecinie

„Nie ma i nie będzie nauczania krytycznego myślenia bez krytycznie myślących nauczycieli”.

Iwona Czaja-Chudyba

Wprowadzenie

Myślenie krytyczne nie jest już tylko domeną filozofów, naukowców, pisarzy, krytyków sztuki czy literaturoznawców. Myślenie krytyczne to umiejętność, którą powinien doskonalić każdy z nas. Pytania typu: „Jakie zmiany w czasach współczesnych uzasadniają konieczność nauczania myślenia krytycznego? Czy krytyka ogranicza, czy wspiera twórczość dziecka? W jaki sposób rozpoznajesz krytycznego ucznia? Czy i jak często wykorzystujesz myślenie krytyczne? Co powstrzymuje Ciebie przed stosowaniem krytyki? Jakie zmiany należałoby wprowadzić w twoim środowisku, aby efektywnie nauczać myślenia krytycznego? Co pomogłoby ci w nauczaniu myślenia krytycznego?”¹ – stawiają sobie zarówno autorzy prac naukowych poświęconych myśleniu krytycznemu, jak i nauczyciele stosujący myślenie krytyczne w swojej codziennej pracy z uczniami. Iwona Czaja-Chudyba podkreśla, że „miejsce i rola myślenia krytycznego w obecnym świecie wydaje się nie do przecenienia. (...) Konieczne jest **demitologizowanie myślenia krytycznego**, by z filozoficznych, naukowych dysput przenieść je na codzienną umiejętność, w którą wyposażamy każde dziecko i każdego dorosłego. (...) dojrzałe myślenie konstruktywnie krytyczne wymaga »dojrzałych« operacji intelektualnych związanych z racjonalnością. Nie jest więc w całości możliwe do nauczania na przykład w edukacji wczesnoszkolnej, ale już wtedy można w dziecku zaszczerpić **nawyki wątplenia, uważności, pytania i intelektualnej odwagi**, które są podstawowe w kształceniu krytycznego myślenia”².

¹ Zob. I. Czaja-Chudyba, *Myślenie krytyczne w edukacji*, Łódź 2020.

² I. Czaja-Chudyba, *Myślenie krytyczne w edukacji*, Łódź 2020, s. 8–9.

I tu należy dostrzec nieprzecenioną rolę szkoły, a przede wszystkim nauczycielek i nauczycieli, ponieważ „**nie ma i nie będzie nauczania krytycznego myślenia bez krytycznie myślących nauczycieli**”. Jednak uczenie i doskonalenie umiejętności krytycznych wymagają wysiłku i przygotowania. Nie wydaje się możliwe, by krytycyzmu uczyły osoby, które same mają problem z krytycyzmem. Aby rozwijać tę sprawność, umiejętność, należy z jednej strony być przekonanym o jej istotności, o tym, że jest potrzebna; z drugiej strony – być jej świadomym i nie obawiać się konsekwencji. Dlatego pierwszą fazą nauki myślenia krytycznego musi być uświadomienie prowadzącym – pedagogom, psychologom, nauczycielom – ich własnych kompetencji lub niekompetencji w tym zakresie”³.

Krytycyzm konstruktywny vs. myślenie destruktywnie krytyczne – czyli jakie są rodzaje krytycyzmu

Najprostsze rozróżnienie dotyczy podziału myślenia krytycznego na myślenie krytyczne konstruktywne oraz myślenie krytyczne destruktywne. **Konstruktywny krytycyzm** „jest typem racjonalnego myślenia, skierowanego na nadawanie wartości i redukcję braków. W definicji tej, poprzez znaczenie słowa »konstruktywny« – czyli zdolny do konstruowania, budujący, wydajny, twórczy, dodatni – podkreśla się twórczy rodzaj krytyki. Myślenie konstruktywnie krytyczne jest zatem typem rozumowania, w którym nie tyle burzymy, co czynimy krok do przodu – budujemy, konstruujemy wiedzę poprzez dostrzeganie jej luk, braków, nieścisłości, niejednoznaczności. Konstruktywne myślenie krytyczne odróżnia od innych rodzajów krytycyzmu to, że opiera się ono nie tylko na kryteriach logiczności, ale i użyteczności. (...) Pozostaje w opozycji do krytykanctwa, czyli skupianiu się jedynie na negatywnych stronach rzeczywistości, wytykaniu wad i błędów. Cechą konstruktywnego krytycyzmu jest początkowa bezstronność, a nie – jak w przypadku krytykanctwa – negacja”⁴. Stosowanie tego rodzaju myślenia krytycznego umożliwia człowiekowi dialog i dyskusje oparte na przedstawieniu swoich argumentów czy uzasadnień dla prezentowanych przekonań. Natomiast „**myślenie destruktywnie krytyczne**, owo krytykanctwo, przeradza się

³ Tamże, s. 10.

⁴ Tamże, s. 23.

często w opór lub krytykę, której celem jest zaszkodzenie, destrukcja, zwracanie uwagi jedynie na patologie, negatywne strony”⁵.

Myślenie krytyczne a codzienne rozwiązywanie problemów i podejmowanie decyzji

Każdego dnia gros czasu poświęcamy na rozwiązywanie rozmaitych problemów. Niektóre z nich są proste, wręcz banalne. Wiele problemów, zwłaszcza tych, które dotyczą spraw życia codziennego, może mieć więcej niż jedno możliwe rozwiązanie. I tu warto się zastanowić, w jaki sposób decydujemy, które rozwiązanie jest prawidłowe. Ryszard Pachociński na podstawie klasycznych strategii rozwiązywania problemów opracował wskazówki, w jaki sposób można radzić sobie z pojawiającymi się problemami. Autor wskazuje, iż na początku: rozpoznaj problem, upewnij się, że rozumiesz istotę problemu. Następnie ułóż plan osiągnięcia celu i wypróbuj ten plan, a na końcu zweryfikuj wynik⁶.

Autor ponadto wskazuje, że „to właśnie rozwiązywanie problemów oraz wybory dokonywane przy podejmowaniu decyzji stanowią test naszej zdolności krytycznego myślenia. Osoba, która odznacza się wysokim poziomem myślenia krytycznego, łatwo adaptuje się do warunków środowiska, a jej zdolności rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji są skutecznymi narzędziami tej adaptacji. Tak jak są łatwe i trudne problemy, tak są proste i skomplikowane decyzje. (...) Istnieją pewne ogólne zasady i reguły, które pomagają przy podejmowaniu racjonalnych decyzji. (Nie ma jednak takich zasad i reguł, które zawsze zapewniałyby sukces, bo nie ma przecież absolutnie poprawnych ani absolutnie błędnych odpowiedzi na trudne, skomplikowane pytania. Działamy zawsze w warunkach niepewności)”⁷. Można więc stwierdzić, że osoba, która stosuje myślenie krytyczne przy rozwiązywaniu problemów i podejmowaniu decyzji, zadaje sobie, między innymi, takie pytania: Co wiem o problemie? Czego jeszcze muszę się dowiedzieć? Jakie znam zasady, reguły, strategie, taktyki⁸?

⁵ Tamże, s. 23–24.

⁶ R. Pachociński, *Podstawy kształcenia wyższych umiejętności poznawczych w nowoczesnej szkole*, Warszawa 1998, s. 91–93.

⁷ Tamże, s. 107–108.

⁸ Tamże, s. 112.

Rozwijanie zdolności myślenia krytycznego nigdy właściwie się nie kończy. To przygoda na całe życie⁹

Dzięki świadomości i praktyce każdy człowiek może doskonalić swoje myślenie krytyczne. W tym celu warto ćwiczyć: umiejętności **ogniskowania uwagi** poprzez definiowanie, identyfikowanie pojęć, rozpoznawanie problemów, ustalanie celów; umiejętności **gromadzenia informacji**, posługując się obserwowaniem, uzyskiwaniem informacji, formułowaniem pytań czy wyjaśnianiem przez badanie; umiejętności **zapamiętywania**, korzystając choćby z mnemotechnik czy wizualizacji; umiejętności organizowania, do których zaliczane jest porównywanie, kontrastowanie, a także klasyfikowanie; umiejętności **analizowania** – tu warto podkreślić, iż to właśnie te umiejętności **mają kluczowe znaczenie dla myślenia krytycznego** (do umiejętności analizowania należą między innymi: rozpoznawanie i opisywanie, koncentrowanie uwagi na detalach i strukturach, identyfikowanie relacji i układów organizacyjnych, odszukiwanie głównych idei, a także odnajdywanie błędów); umiejętności **integracyjne**, które wyrażają się w składaniu elementów, rozwiązywaniu, rozmieszczaniu, formowaniu zasad i tworzeniu kompozycji (te strategie myślenia wiążą się też z podsumowywaniem, ale również z odrzucaniem niepotrzebnych danych czy graficzną organizacją materiału); umiejętności **generowania** – to umiejętności powiązywania nowych idei, wnioskowania, identyfikowania podobieństw i różnic, przewidywania, wypracowywania oraz dodawania informacjom nowego znaczenia (umiejętności generowania są powiązane z myśleniem wyższego rzędu, w którym to człowiek może dokonywać porównań, konstruować metafory, analogie oraz przygotowywać wyjaśnienia); umiejętności **oceny** – to ludzka zdolność do oceny rozsądności i jakości prezentowanych pomysłów. Umiejętność ta dotyczy ewaluacji i związana jest również z ustalaniem kryteriów udowadniania lub weryfikacji danych¹⁰.

W doskonaleniu myślenia krytycznego istotne znaczenie mają intelektualne dyspozycje myślenia krytycznego – czyli postawy i zachowania, które są konieczne do uprawiania myślenia krytycznego. Poniżej zaprezentowano przykładową listę takich dyspozycji. Jest ona

⁹ Tamże, s. 112.

¹⁰ Tamże, s. 63–64.

propozycją, zarysem, wskazówką i nie wyczerpuje zagadnień intelektualnych dyspozycji myślenia krytycznego.

Na pierwszym miejscu znajduje się **ciekawość intelektualna**, która zmusza człowieka do poszukiwania odpowiedzi na różne pytania związane z rozwiązywaniem problemu i podejmowaniem decyzji. Następnie wyróżniana się **obiektywność** – zakładającą konieczność posługiwania się obiektywnymi danymi, argumentami, faktami bez uprzedzeń czy osobistych niechęci. **Otwartość** – umożliwiła człowiekowi rozważenie szerokiego spektrum różnorodnych informacji i pozwala rozpatrywać badany problem z wielu stron w celu wyrażania wyważonego/rozsądnego sądu. **Giętkość** jest dyspozycją wyrażającą się w chęci zmiany własnych poglądów lub metod rozpatrywania danego problemu, a także w unikaniu zajmowania sztywnego stanowiska. Dyspozycja ta uwidacznia się w ludzkiej otwartości na kompromis, w próbach różnych podejść do rozwiązywania problemów. Niezwykle istotny jest także **sceptycyzm intelektualny** – wyrażony w akceptowaniu tych wniosków, które mają wystarczającą ilość dowodów i obalaniu poglądów opierających się na dowodach niewystarczających. **Uczciwość intelektualna** – to otwartość na poszukiwanie wszystkich dowodów zarówno za, jak i przeciw w celu zrozumienia punktu widzenia innej osoby. **Systematyczność** ludzkiego działania pozwala doprowadzić rozumowanie do końca. Istotny jest także **upór w dążeniu do celu** – pozwalający stwierdzić, czy dany człowiek jest uparty w poszukiwaniu możliwości rozwiązywania sporów, czy cały czas idzie w tym samym kierunku, czy wyczerpuje wszystkie możliwe linie dowodów, nawet wówczas gdy inni już się wycofali. Istotne jest też **zdecydowanie** w formułowaniu wniosku. I punkt najprawdopodobniej najważniejszy, choć wskazany na końcu listy, to **szacunek dla opinii i poglądów innych ludzi**. Szacunek ten wyrażany jest przez człowieka w umiejętności przyznania się, że nie miało się racji, oraz uznania, że nasz punkt widzenia jest jednym z wielu możliwych¹¹.

Myślenie krytyczne w edukacji uczniów

Wielką rolę w uczynieniu uczniów świadomymi cech charakterystycznych krytycznego myślenia oraz dostarczeniu im odpowiednich doświadczeń do ćwiczeń w tym zakresie

¹¹ Tamże, s. 89–91.

odgrywają wszyscy nauczyciele w szkole. Znaczny wpływ na myślenie uczniów ma przede wszystkim ich zachowanie i postawa, ale ważna jest także sama atmosfera uczenia się oraz aktywnie działające grupy uczniowskie tworzące społeczność, w której szanuje się indywidualność. Istotne jest zwracanie uwagi na brak presji zarówno ze strony dorosłych, jak i rówieśników, gdyż trudno o rozwój w środowisku zagrożenia. Znaczenie ma nawet wygląd, ustawienie, aranżacja klasy¹².

Mając świadomość, jak ważna jest nauczycielska rola w doskonaleniu umiejętności myślenia krytycznego uczniów, warto kierować się na co dzień wskazówkami opracowanymi przez Ryszarda Pachocińskiego:

- Pomóż uczniom wyjaśnić i ocenić wiedzę, którą otrzymują w szkole. Jaki jest jej cel? Jakie są przykłady? Jak je zastosować? Jakie argumenty do wyjaśniania lub przeciwstawiania się?
- Zachęć do wolnego od ograniczeń myślenia, bez powtórek i ćwiczenia pamięci.
- Dostarcz doświadczeń, które wychodzą poza podręcznik.
- Organizuj pracę w grupach w celu rozwiązywania problemów, konstruowania projektów badawczych, planowania działań.
- Włączaj uczniów do podejmowania decyzji – ustalania celów, generowania idei, opracowywania planu i jego wykonywania.
- Nauczaj podstawowych umiejętności myślenia: zbierania informacji, organizowania, analizowania, podsumowywania, przewidywania, wyciągania wniosków i oceniania.
- Przedstaw uczniom różnorodność intrygujących problemów, których rozwiązanie wymaga wspólnego wysiłku¹³.

Wszystkie te działania, stosowane w pracy nauczyciela, mogą umożliwić uczniom doskonalenie umiejętności krytycznego myślenia w ich codziennym życiu. Aby dokonać oceny, czy działania podejmowane przez nauczyciela przynoszą zamierzone efekty, Iwona Czaja-Chudyba opracowała opis ucznia myślącego krytycznie. Na jego podstawie nauczyciele mogą dokonać refleksji nad postępami uczniów i zdecydować o ewentualnym wprowadzeniu zmian

¹² Tamże, s. 66-67.

¹³ Tamże s. 66.

w swoim działaniu. Autorka przyjęła, że dyspozycjami charakteryzującymi konstruktywnie krytycznego ucznia są: sceptycyzm, precyzja, intelektualna pokora, ciekawość, wnikliwość, postawa badawcza, refleksyjność, samoświadomość, niezależność, autonomia i odwaga, uczciwość, sprawiedliwość i doniosłość, a także dążenie do rozwoju, wytrwałość i otwartość na zmiany¹⁴. Odwołując się do tych dyspozycji, nauczyciele mogą refleksyjnie prowadzić swoje działania w klasie tak, aby uczniowie mieli możliwość doskonalenia się w zakresie umiejętności myślenia krytycznego.

Ten utwór jest dostępny na [licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe](#).

Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli ■ ul. Gen. J. Sowińskiego 68 ■ 70-236 Szczecin
Sekretariat ■ tel. 91 435 06 22 ■ sekretariat@zcdn.edu.pl ■ NIP 851 11 65 752
Organizacja szkoleń ■ 91 435 06 30 ■ szkolenia@zcdn.edu.pl ■ www.zcdn.edu.pl
Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli posiada akredytację Zachodniopomorskiego Kuratora Oświaty

¹⁴ I. Czaja-Chudyba, *Myślenie krytyczne w edukacji. Metodyka kształcenia w szkole podstawowej*, Łódź 2020, s. 41–47.